

PROVET I FILOSOFI 21.3.2018 BESKRIVNING AV GODA SVAR

Examensämnets censorsmöte har godkänt följande beskrivningar av goda svar.

Om filosofin och dess bedömning i grunderna för gymnasiets läroplan

Studentexamensnämnden har beslutat att studentexamensprovet från och med provtillfället hösten 2017 till och med provtillfället våren 2020 kan avläggas både enligt grunderna för gymnasiets läroplan 2003 och enligt grunderna för gymnasiets läroplan 2015. Filosofisektionen har haft som mål att utforma uppgifterna så att alla uppgifter i provet våren 2018 kan besvaras utifrån båda grunderna för läroplanen.

Omarbetningen av grunderna för gymnasiets läroplan 2015 var huvudsakligen en uppdatering. Exempelvis antalet kurser i filosofi och kursernas innehåll förändrades inte väsentligt. I målen för filosofiundervisningen skedde en förändring. I de nya grunderna för läroplanen betonas den kognitiva förmågan mer än tidigare. I grunderna för läroplanen 2003 betonades däremot kunskap om grundläggande allmänbildande fakta om filosofins historia och dagens strömningar inom filosofin mer än i de nya grunderna för läroplanen. Detta föranleder vissa skillnader i bedömningen, men då bägge de ovan nämnda temana ingår i båda läroplansgrunderna handlar skillnaden närmast om betoning, och skillnaden inverkar främst på de högsta poängen. I berömliga svar och svar värda toppoäng betonas utifrån grunderna för gymnasiets läroplan 2003 (GLP2003) en djupgående kunskap om filosofins tradition. I grunderna för gymnasiets läroplan 2015 (GLP2015) betonas däremot eget följdriktigt och kreativt tänkande. I beskrivningen av goda svar, exempelvis i tabellen som finns till stöd för bedömningen i filosofi, har man beaktat båda dessa kunskapsområden.

Båda grunderna för läroplanen definierar i stora drag gymnasiefilosofin och utgångspunkterna för bedömningen på samma sätt: Det filosofiska tänkandet granskar rationellt och begreppsligt hela verkligheten och olika sätt att gestalta den. Bedömningen i filosofi fokuserar på den studerandes kognitiva förmåga samt på förmågan att behärska centrala begrepp och uttrycka filosofiskt tänkande.

Blooms taxonomi styr utarbetningen av uppgifterna i de digitala proven i realämnena

I kravnivåerna för uppgifterna i de digitala proven i realämnena beaktas Blooms taxonomi för de kognitiva inlärningsmålen samt den variant av taxonomin som Anderson och Krathwohl utvecklat. I dessa taxonomier bedöms den kognitiva process uppgiften kräver på en hierarkisk skala i sex steg: vetande/erinring, förståelse, tillämpning, analys, bedömning och skapande/syntes. De två högsta nivåerna står i omvänd ordning i de två taxonomierna.

Studentexamensnämnden har grupperat kravnivåerna i fyra olika klasser. De nivåer som är förknippade med vetande och förståelse är fördelade på två klasser enligt slutna (A) och öppna (B) uppgiftstyper. Flervalsuppgifter hör exempelvis till klass A och definieringsuppgifter till klass B. De mer krävande nivåerna är också grupperade i två klasser, C och D. Uppgifterna på nivå D kan inkludera ett kreativt element som gör svaret mer krävande i och med att det förutsätter förmågan att tillämpa, utveckla eller modifiera de kunskaper som definieras i grunderna för gymnasiet läroplan, även på områden som inte har behandlats i gymnasiet. Alternativt kan uppgifterna på nivå D ta upp särskilt omfattande och mångsidiga material, eller möjligen nya typer av material, och kombinationer av dessa.

Bedömning av svaren i studentexamensprovet i filosofi

Filosofi innebär allmänt, abstrakt tänkande. Därför kan det vara en mycket krävande uppgift bara att förstå själva saken. Av denna orsak bör de ovan nämnda klassificeringarna enligt Blooms taxonomi inte ses som schematiskt hierarkiska i bedömningen i filosofi. De kunskapsmässiga färdigheternas olika dimensioner är nästan undantagslöst överlappande inom filosofin även om de uppgiftsdelar som kräver definition, beskrivning och förklaring i regel är snävare än de som kräver analys, diskussion och utvärdering.

Filosofiskt tänkande kan i allmänhet gestaltas som en serie öppna frågor och svar givna på dem. Därför bedöms i provet i filosofi dels examinandens förmåga att gestalta filosofiska frågor, dels hans förmåga att förstå och utvärdera svar på frågorna. Om examinanden i en uppgift ombeds utvärdera något filosofiskt påstående är det en väsentlig del av svaret att granska vilken fråga påståendet besvarar. Efter att korrekt ha gestaltat den bakomliggande filosofiska frågan har examinanden en klar utgångspunkt för att utvärdera grunderna för påståendet och visa på möjliga alternativa svar på frågan.

Det filosofiska tänkande som bedöms i studentexamensprovet kommuniceras språkligt. Därför bör man i bedömningen även fästa uppmärksamhet vid hur tänkandet presenteras. Presentationen bedöms på många olika plan, från textens litterära verkningfullhet till styckeindelningen. Provet är emellertid inte ett prov i modersmålet, och en god skriftlig framställning är ett kännetecken på ett bra svar i filosofi endast i den mån den uttrycker gott filosofiskt tänkande. Ett bra svar i filosofi är genomtänkt. Detta innebär ofta flera olika drag hos svaret. De viktigaste är att svaret är träffande, enhetligt och övertygande.

Kärnan i ett bra svar är att det är träffande, det vill säga relevant. Goda kunskaper och god förståelse samt en träffande argumentation ger inte upphov ens till ett godkänt svar om de inte svarar på frågan. Därför är den viktigaste av de uppräknade dimensionerna att svaret är träffande. Ett drag hos ett träffande svar är att det är klart. I filosofiskt tänkande måste man kunna formulera frågor och svar tydligt.

Svarets enhetlighet har att göra med svarets struktur. Strukturen har i filosofi traditionellt bedömts med den så kallade SOLO-modellen (Structure of the Observed Learning Outcome). Dess roll i bedömningen av filosofi har precisats genom att den har fokuserats på svarens enhetlighet och genom att lyfta fram att svaret ska vara träffande och övertygande som bedömningskriterier vid sidan av enhetligheten. Examinandens förmåga att begreppsligt strukturera problem och lösningar samt identifiera och utvärdera motiveringar syns i form av ett följdriktigt och flerdimensionellt svar utan motsägningar.

Att svaret är övertygande innebär inom filosofin framför allt att argumentationen är av hög kvalitet. I argumentationens kärna finns filosofiskt godtagbara utgångspunkter samt tillräckliga kopplingar mellan påståenden och motiveringar.

Ett gott filosofiskt tänkande syns i att examinanden har kunskap om begrepp och teorier och behärskar det fenomenkomplex som behandlas. Utöver detta inverkar hur träffande, enhetligt och övertygande svaret är. Liksom i fråga om de kunskapsmässiga färdigheterna är också de övriga dimensionerna av bedömningen i filosofi nästan undantagslöst överlappande så länge svaret uppfyller minimikravet på relevans, det vill säga träffar frågeställningen. Ett svar kan vara bra med tanke på de kunskapsmässiga färdigheterna, men presentationen av tankegångarna kan vara svag, eller tvärtom. Dimensionerna är emellertid inte helt oavhängiga av varandra eftersom presentationen, användningen av begrepp och kunskapen om fenomenkomplexet är förknippade med varandra.

På grund av den natur uppgifterna i filosofi har är aspekter som visar på mognad särskilt viktiga i svaret. Studentexamensnämnden har i sina föreskrifter för de digitala proven i realämnena gett anvisningar för bedömningen av mognad i svaren (https://www.ylioppilastutkinto.fi/images/tiedostot/reaaliaineiden_digitaalisten_kokeiden_maaraykset_2017_sv.pdf). Det är värt att notera att behandlingen av oväsentliga synpunkter i svaren sänker svarets värde enligt föreskriften.

Tabellen nedan kan vara till hjälp vid bedömningen då det gäller hur träffande, enhetligt och övertygande svaret är. Dessa kriterier i kombination med de innehållsmässiga kriterierna bildar tillsammans en helhetsbedömning som uttrycks med det poängtal som ges för deluppgiften.

Dimension i bedömningen	/Poängtal 0	25 %	50 %	75 %	100 %
Träffande	Svaret svarar inte alls på uppgiften; uppgiften har väsentligt missuppfattats.	Svaret har vissa kopplingar till frågans område, men det är oklart, förvirrat eller träffar inte saken.	Svaret på uppgiften håller sig till frågan.	Svaret visar på en klar förståelse för uppgiften och dess avgränsning, och det behandlar de mest väsentliga aspekterna.	Svaret visar på en utmärkt förståelse för uppgiften och dess avgränsning, och det behandlar ingående de relevanta aspekterna och endast dem.
Enhetligt (Solo)	Svaret är splittrat och oredigt.	Svaret tar upp en klart relevant aspekt. I övrigt är elementen i svaret slumpmässigt valda eller orediga.	Svaret tar upp flera relevanta aspekter, men de har inte sammanställts i en helhet. Svaret är ofta katalogartat.	De synpunkter som uppgiften berör har kopplats till varandra på ett följdriktigt och mångsidigt sätt. Resultatet är en koherent helhet som besvarar frågan.	I svaret har de för uppgiften relevanta materialelementen ställts i relation till varandra. Begrepp och motiveringar bildar en konsekvent helhet som besvarar frågorna i uppgiften och vid behov beaktar även alternativa infallsvinklar.
Övertygande	Svaret saknar motiveringar eller motiveringarna saknar koppling till de framlagda påståendena.	De motiveringar som ges i svaret anknyter på något sätt till påståendena, men kopplingen mellan dem förblir oklar.	Svaret har motiverats med förnuftiga utgångspunkter och det finns en klar koppling mellan motiveringar och slutsatser.	I svaret diskuteras de flesta relevanta motiveringarna. De har problematiserats och analyserats på ett förnuftigt sätt och argumenten har konstruerats korrekt.	Problematiseringen och analysen av de relevanta motiveringarna är träffande och visar på ett insiktsfullt eget tänkande eller en ingående kunskap om traditionen.

Nya poängtal för det digitala studentexamensprovet i filosofi

Provet i filosofi omfattar nio uppgifter av vilka examinanden ska besvara fem. Provet består av två delar. Del I omfattar sex uppgifter på nivå A, B och C. Var och en av dessa uppgifter ger 0–20 poäng. Del II omfattar tre uppgifter på nivå D, som var och en ger 0–30 poäng. Examinanden kan besvara 3 till 5 uppgifter i del I och 0 till 2 uppgifter i del II. Examinanden kan inte nå det maximala poängtalet i provet (120) utan att besvara tre uppgifter ur del I och två uppgifter ur del II.

I anvisningarna för poängsättning i de tidigare beskrivningarna av goda svar för filosofi nämns två separata fästpunkter för bedömningen. De har varit ett "gott svar" med vilket avsågs ett svar värt 3/6 poäng, det vill säga 50 procent av det maximala poängtalet, och ett "berömligt svar", med vilket avsågs ett svar värt 5/6 poäng eller drygt 80 procent av det maximala poängtalet. I uppgiftsdelar värda 6 poäng tillämpas fortfarande samma skala, även om den andel som 6 poäng utgör av det maximala poängtalet för hela provet har minskat till ungefär en tredjedel jämfört med proven i pappersform. För uppgiftsdelar vars maximala poängtal är mindre än 6 ges i allmänhet bara en bedömningspunkt för cirka 50 procent av poängen. Då det maximala poängtalet stiger underlättas bedömningen av flera på förhand fastslagna bedömningspunkter. Om poängtalet för en uppgift eller deluppgift är 8 eller mera används tre bedömningspunkter: 25–30 procent, 50–60 procent och 75–80 procent. Om en uppgift eller en deluppgift ger mer än 10 poäng ges också en karakterisering av toppoängen. Syftet med denna är att lyfta fram aspekter som gör det enklare att placera svaret inom det högsta poängintervallet (75–100 procent).

Uppgiftsspecifika poänganvisningar

Eftersom provet i filosofi bedömer examinandernas egna filosofiska tänkande kan svaren öppna sig i många olika riktningar i nästan alla uppgifter. Därför är beskrivningarna av goda svar aldrig mer än riktgivande. Av samma orsak presenterar beskrivningarna av goda svar på ett omfattande sätt olika filosofiska synpunkter som berör uppgiften, även sådana som inte ingår i gymnasiekurserna. Målet är att ge lärarna som bedömer svaren ytterligare tips om vilka typer av filosofiska resonemang som på goda grunder kan ingå i svaren. Vilka saker som ingår i gymnasiekurserna och som examinanderna förutsätts ha kunskap om anges i samband med anvisningarna för poängsättning. I dessa delar har de ovan nämnda dimensionerna – att svaret ska vara träffande, enhetligt och övertygande – beaktats endast mycket knapphändigt. I de flesta fall är det dock motiverat att i bedömningen av varje del av provet granska såväl de kunskapsmässiga dimensionerna som dimensionerna i tabellen ovan.

Uppgiftsdelarna är fördelade på två klasser. Om en uppgiftsdel ger 10 poäng eller mera bedöms den som ett fullvärdigt essäsvaret och de ovan nämnda dimensionerna – träffande, enhetligt och övertygande – ska tillämpas på ett genomgripande sätt. Om en uppgiftsdel ger mindre än 10 poäng utgör svaret inte nödvändigtvis en fullvärdig essä. Då kan också kortare svar, där det inte spelar en så viktig roll att texten är enhetlig eller argumenten övertygande, ge utmärkta poäng. I sådana fall är det ofta väsentligt att hålla sig till saken. Därför begränsas antalet tecken i svar på deluppgifter värda mindre än 10 poäng. Begränsningen gäller maximiantal tecken. Om det angivna antalet tecken underskrivs sänks poängantalet inte, så länge sakinnehållet är tillräckligt. Om maximiantalet tecken väsentligen överskrivs sänker detta poängantalet.

Poängen för uppgifter som består av flera delar fastställs separat för varje deluppgift, om inte annat anges i uppgiften. Ibland kan ett poängsättningsmoment, exempelvis i uppgift 1 i provet i filosofi hösten 2017, omfatta flera relativt självständiga moment, i exempelfallet fem olika kriterier för vetenskapen. Då kan de olika delarna i uppgiften bedömas separat, och de enskilda delarna behöver inte nödvändigtvis bedömas som essäer. Om examinanden å andra sidan – exempelvis för jämförelsens skull – behandlar de olika delarna tillsammans, kan momentet som helhet ses som en hel essä. I så fall ska också de aspekter i anknytning till en essäs struktur i tabellen ovan – att den är enhetlig och övertygande – inverka på bedömningen. Poängen examinanden erhåller beror däremot inte på valet av svarsmetod. Den aspekt som i bedömningen av uppgiftsdelar som bedöms separat motsvarar essäns krav på att vara enhetlig och övertygande är oftast sättet på vilket examinanden kopplar delsvaret till en helhet.

Del I

1. *Observationer i kunskapsteorin (20 p.)*

I grunderna för läroplanen 2003 (GLP2003) anknyter uppgiften till kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1) och dess innehåll "grundläggande filosofiska uppfattningar om kunskap och vetande" och kursen Kunskap och verklighet i filosofin (FI3), och särskilt till dess innehåll "kunskapens möjligheter och gränser, kunskapens berättigande". Även i grunderna för läroplanen 2015 (GLP15) kan frågan anknyta till kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1) och dess innehåll om kunskapsteori, även om det är sannolikare att en del av momenten enligt GLP15 behandlas under kursen Kunskap, vetenskap och verklighet (FI4), särskilt som en del av dess innehåll "kunskapens möjligheter och gränser, kunskapens berättigande".

I uppgiften ska examinanden känna till och kunna förklara huvuddragen i de viktigaste kunskapsteoretiska ståndpunkterna som tas upp i gymnasiekurserna samt beakta den givna kontexten. Varje delmoment är värt fem poäng och kräver därmed ett till teckenmängden rätt koncist svar som det inte finns orsak att bedöma som en essä.

1.1. (5 p.)

Skeptikern tvivlar på att kunskapen är möjlig. I ljuset av den klassiska definitionen av kunskap tvivlar skeptikern på att man för någon som helst sann föreställning kan ge tillräckligt goda grunder för att den ska vara kunskap. Skeptikern har kommit fram till sitt tvivel exempelvis genom att notera att man mot vilken som helst motivering som stöder en uppfattning kan lägga fram en motsägande motivering som är lika trovärdig som den ursprungliga motiveringen, eller som åtminstone försvagar den väsentligt. I situationen i exemplet stöder den visuella observationen av elefanten uppfattningen om att man faktiskt står inför en elefant. Den visuella observationen fungerar alltså som grund för uppfattningen, men skeptikern kan lägga fram olika motsägande motiveringar som försvagar denna grund. Skeptikern kan hävda att synintryck allmänt sett förefaller vara befästa med många olika slags fel. I detta särskilda fall kan hen dessutom hävda att elefanter sällan vandrar omkring utanför affärer.

I ett svar värt 2 poäng lägger examinanden fram någon träffande observation om epistemologisk skepticism i uppgiftens kontext.

I ett svar värt 4 poäng lägger examinanden fram en motiverad förklaring av vad som följer av skepticism som epistemologisk uppfattning i fråga om relationen mellan observationer och kunskap i den givna situationen.

1.2. (5 p.)

Enligt empiristen bygger all kunskap om omvärlden på erfarenhet och i sista hand på observationer. Empiristen kan göra en distinktion mellan olika typer av kunskap om omvärlden. Å ena sidan kan hen tala om kunskap om allmänna sanningar som gäller naturliga arter, exempelvis kunskap om vilket slag av djur en elefant är. Sådan kunskap förutsätter omfattande observationer för att inhämta täckande kunskap om olika slag av elefanter. Å andra sidan kan hen tala om sinnesbaserad kunskap, såsom kunskapen om att föremålet för observationen är en enskild elefant. Empiristen behöver inte anse att alla observationer ger upphov till kunskap. Om observationsförhållandena i den givna situationen är goda torde det dock vara motiverat att anta att observationen ger upphov till sinnesbaserad kunskap.

I ett svar värt 2 poäng lägger examinandena fram någon träffande observation om epistemologisk empirism i uppgiftens kontext.

I ett svar värt 4 poäng lägger examinandena fram en motiverad förklaring av vad som följer av empirism som epistemologisk uppfattning i fråga om relationen mellan observationer och kunskap i den givna situationen.

1.3. (5 p.)

Enligt rationalisten behöver inte all kunskap om omvärlden byggas på erfarenhet, utan vi kan också uppnå kunskap rationellt, utan stöd av erfarenhet. Detta sker genom "intuition" eller slutledning. Sådan kunskap är exempelvis kunskapen om gud eller om separationen mellan kropp och själ. Klassiska rationalister som Descartes och Spinoza ansåg att kunskapen framför allt gäller allmänna sanningar, exempelvis geometriska kroppars egenskaper. De har inte mycket att säga om kunskap som gäller naturliga arter, så som en elefant. Till exempel Descartes ansåg emellertid att en del av våra begrepp bygger på våra sinnesförmålor. Ett sådant är exempelvis idén om gud. På motsvarande sätt kunde man tolka saken så att även idén om elefant måste byggas på observationer. Det är nämligen inte trovärdigt att tänka att vi skulle ha någon rationellt baserad idé om en elefant, så som vi har om exempelvis en triangel eller gud. Vidare bygger våra observationers tillförlitlighet enligt Descartes på antagandet att gud är välvillig och garanterar tillförlitligheten hos våra sinnen. Det är emellertid inte klart om rationalisten kan säga att vi vet att föremålet för en enskild observation är en elefant. Eftersom det är svårt att fastställa rationalistens direkta svar på situationen kan examinandena föreslå olika tolkningar, och då ligger bedömningens tyngdpunkt på hur väl examinandena kan koppla dem till rationalismen och motivera dem.

I ett svar värt 2 poäng lägger examinandena fram någon träffande observation om epistemologisk rationalism i uppgiftens kontext.

I ett svar värt 4 poäng lägger examinandena fram en motiverad förklaring av vad som följer av rationalism som epistemologisk uppfattning i fråga om relationen mellan observationer och kunskap i den givna situationen.

1.4. (5 p.)

Med tanke på uppgiften är det väsentligt att i Kants kunskapsteori göra en distinktion mellan observationerna och de kategorier av förståelse som strukturerar dem. Dessa förekommer tillsammans så att vi inte kan ha observationer utan att föremålen för observationerna framträder för oss på något sätt, i någon tid och något rum. Observationer och förståelsens kategorier kan inte meningsfullt tolkas separat från Kants transcendentala idealism, av vilken det finns två konkurrerande huvudtolkningar. Enligt den traditionella tolkningen gör Kant en metafysisk distinktion mellan tingen i sig och den fenomenella världen. I denna tolkning riktar sig observationer, föreställningar och kunskap utslutande mot den fenomenella världen: om tingen i sig kan vi inte ha någon kunskap, men vi tvingas anta att de ger upphov till våra observationer. Enligt en annan tolkning gör Kant inte en distinktion mellan två separata världar, utan bara om två olika aspekter av en och samma värld. Enligt aspekttolkningens epistemiska version har tingen exempelvis tid-rumsliga egenskaper bara ur det mänskliga förståndets begränsade perspektiv, men inte ur en fullkomlig gudomlig förståelses perspektiv. Examinanden förutsätts emellertid inte koppla Kants kunskapsteori till hans transcendentala idealism. Det väsentliga är att examinanden lyfter fram att observationer utan kategorier enligt Kant är blinda, och kategorier utan observationer tomma. Observationen är med andra ord med nödvändighet strukturerad av kategorierna. I fallet med observationen av en elefant innebär detta att vi inte kan observera elefanten annat än på något sätt, på någon plats och vid någon tid. Vi kan också konstatera att begreppet elefant enligt Kant är empiriskt och att en föreställning baserad på observationer: "Det finns en elefant framför affären", till sin typ representerar syntetisk kunskap a posteriori.

I ett svar värt 2 poäng lägger examinanden fram någon träffande observation om Kants kunskapsteori i uppgiftens kontext.

I ett svar värt 4 poäng lägger examinanden fram en motiverad förklaring av vad som följer av Kants kunskapsteori i fråga om relationen mellan observationer och kunskap i den givna situationen.

2. Den normativa etikens principer (20 p.)

I GLP03 anknyter uppgiften till kursen Filosofisk etik (FI2) och dess innehåll "tillämpande och normativ etik angående moralfrågor". I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Etik (FI2) och dess innehåll "moral samt normativ och tillämpad etik i moralfrågor; grunderna i dygd-, konsekvens-, kontrakts-, rättighets- och pliktetik". Båda de beskrivna principerna representerar den nya tidens mest populära moralprinciper. Gemensamt för dem är att de i första hand är formella principer. De lämnar i princip individen utrymme att definiera innehållet i sitt eget goda. I det kategoriska imperativets fall drar Kant emellertid så starka innehållsliga slutsatser av den formella moraliska principen att de väsentligt begränsar den innehållsliga definitionen av den individuella människans eget goda.

2.1. (10 p.)

Det kategoriska imperativet, grundbulten i Immanuel Kants pliktetik, innebär en villkorlös och alltomfattande order eller regel. Det kategoriska imperativet har två mycket kända formuleringar: (1) Handla endast enligt den princip du kan vilja upphöja till allmän lag. (2) Handla endast så att du behandlar mänskligheten, som den framträder i dig själv eller i en annan person, som ett ändamål i sig, aldrig bara som ett medel. Av den första versionen av principen förekommer också andra formuleringar: "Handla alltid som om din vilja var en universell lagstiftare utifrån dina moralprinciper" eller "Handla alltid som om du med dina moraliska principer var lagstiftande medlem i ett ändamåls rike".

Kants kategoriska imperativ erbjuder en bindande modell för moraliskt beslutsfattande och definierar människovärdet som moralens grundläggande värde. Kants etik har kallats pliktetik, eftersom de moraliska valen ska bygga på en av förnuftet och den fria viljan uppställd skyldighet att handla rätt. Övriga motiv, som känslor, rädsla för straff eller hopp om belöning, är inte moraliska till sin natur.

Kants moralteori har ofta kritiserats för att vara osmidig. I praktiska situationer är det svårt att gestalta val utifrån en enda allmän princip, utan besluten påverkas samtidigt av flera olika moraliska värden och synpunkter. Kant själv nämner ett exempel där det allmänna förbudet mot att ljuga kan leda till tragiska konsekvenser som förefaller omänskliga. Konsekvensetiker har allmänt kritiserat Kants pliktetik precis på grund av sådana fall.

Svaret på deluppgift 2.1. byggs naturligt upp som en essä, och alla dimensioner i bedömningstabellen ovan ska då beaktas i bedömningen. Om examinanden har strukturerat svaret så att hen tydligt har separerat principens centrala innehåll och det filosofiska motargumentet är det bra om läraren i sina kommentarer specificerar poängsättningen.

I ett svar värt 3 poäng lägger examinanden fram någon träffande observation om det kategoriska imperativet eller om ett problem det är förknippat med.

I ett svar värt 5 poäng kan examinanden beskriva det kategoriska imperativet i stora drag och nämner ett problem.

I ett svar värt 8 poäng redogör examinanden för åtminstone två olika formuleringar av det kategoriska imperativet och förklarar utförligt ett filosofiskt problem det är förknippat med.

2.2. (10 p.)

Utilitetsprincipen eller nyttoprincipen kräver att man maximerar den nytta en handling, eller att avstå från handlingen, leder till. Som formell princip tar den inte i sig ställning till hur nyttan definieras. Det väsentliga är att den riktar den moraliska utvärderingen mot handlingens konsekvenser. Inom den klassiska utilitarismen ansåg man att nytta är lycka, tillfredsställda begär eller njutning, och att det handlar om nytta för alla människor eller åtminstone så många människor som möjligt.

Utilitetsprincipen utgår ifrån att nytta är mätbart på något sätt. Detta är ett av problemen med principen – för det första är inte alla goda saker kvantitativa till sin natur, och för det andra förefaller inte olika former av det goda vara jämförbara storheter. Hedonism och preferensutilitarism är olika typer av lösningar på detta problem som framförts inom utilitarismen. Ett annat problem med principen är att den endast kan tillämpas i praktiken om den uppnådda nyttan med en handling på något sätt kan uppskattas på förhand. I de flesta fall kan en sådan uppskattning på sin höjd ges som någon form av sannolikhet. Vidare finns det så många faktorer som påverkar bedömningen att en enskild aktör inte kan beakta dem alla i sina praktiska handlingar. En lösning på detta problem är att i första hand tillämpa utilitetsprincipen på de moralregler som styr handlandet (regelutilitarism) och inte som grund för att berättiga enskilda handlingar (handlingsutilitarism).

Svaret på deluppgift 2.2. byggs naturligt upp som en essä, och alla dimensioner i bedömningstabellen ovan ska då beaktas i bedömningen. Om examinanden har strukturerat svaret så att hen tydligt har separerat principens centrala innehåll och det filosofiska motargumentet är det bra om läraren i sina kommentarer specificerar poängsättningen.

I ett svar värt 3 poäng lägger examinanden fram någon träffande observation om utilitetsprincipen eller ett problem den är förknippad med.

I ett svar värt 5 poäng beskriver examinanden utilitetsprincipen i stora drag och nämner ett problem.

I ett svar värt 8 poäng förklarar examinanden utförligt utilitetsprincipen och ett filosofiskt problem den är förknippad med.

3. Former av slutledning (20 p.)

I GLP03 anknyter uppgiften till kursen Kunskap och verklighet i filosofin (FI3), särskilt dess innehåll "den vetenskapliga forskningens natur och metodiska grundbegrepp" och "grunderna i argumentation och härledning". I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1) och dess innehåll "grunderna för logisk argumentation och giltig slutledning".

Svaren på deluppgifterna är rätt kortfattade och behöver inte bedömas som essäer.

3.1.–3.3.

I moment 3.1. följer en sann slutsats med nödvändighet av sanna premisser, men i moment 3.2. och 3.3. är så inte fallet. Slutledningen i moment 3.3. är en induktiv generalisering. Slutsatsen är visserligen sann, men den följer inte av de givna premisserna.

Deluppgifterna 3.1.–3.3. korrigeras maskinellt. Rätt svar ger 2 poäng, fel svar ger -2 poäng och ett utelämnat svar 0 poäng. Med användningen av minuspoäng försöker man – mycket ytligt – mäta examinandens metakognitiva färdigheter. Det sammanlagda poängtalet för deluppgifterna kan inte vara negativt.

3.4. (6 p.)

Slutledningen är inte deduktiv. Den är av typen "Om A, så B. B. Alltså A", vilket inte är en logiskt giltig deduktion. Detta kan förstås så att sanningen hos det andra ledet, B, inte uteslutande är beroende av sanningen hos det första ledet, A, det vill säga B kan göras sant av något annat än premiss A. I uppgiftens fall kan man emellertid tänka sig att A är den bästa förklaringen till att B är sant. Därmed kan slutledningen antas framskrida mot den bästa möjliga förklaringen. Många vetenskapliga slutledningar följer denna form, som kallas abduktion. Att ljuset från stjärnorna kröks i solens gravitationsfält är som känt en av följderna av Einsteins relativitetsteori. Detta fenomen kunde inte konstateras empiriskt förrän Sir Arthur Eddington gjorde sina berömda observationer under solförmörkelsen på ön Principe vid Afrikas västkust år 1919. Eddingtons observationer stödde relativitetsteorin, men bevisade inte att den var sann.

I ett svar värt 3 poäng noterar examinandan korrekt att det inte handlar om en deduktiv slutledning.

I ett svar värt 5 poäng kan examinandan motivera detta genom att följdriktigt utesluta deduktion. En hänvisning till slutledning som leder till den bästa möjliga förklaringen kan här vara till hjälp.

3.5. (8 p.)

Det är fråga om induktionsproblemet. I empirisk forskning handlar problemet om hur vi från observerade fenomen berättigat kan slutleda oss till icke observerade, oavsett om de är kommande, förflutna eller nuvarande. Enligt David Hume är vår slutledning från observerade fenomen till icke observerade problematisk. Även om ett antagande bygger på våra tidigare observationer av att två fenomen uppträder i samband med varandra, stöds den inte av någon observation av ett nödvändigt, kausalt förhållande som knyter samman fenomenen. Därför kan vi inte enligt Hume berättiga vår slutledning med hänvisning till ett sådant kausalt förhållande. Induktiva slutledningar har inte heller enligt Hume något annat berättigande än ingrodd vana född ur erfarenhet.

I ett svar värt 2 poäng observerar examinandan att slutledningen inte är en logiskt giltig deduktion, eller noterar examinandan att det är fråga om en induktiv slutledning.

I ett svar värt 4 poäng visar examinandan att hen förstår att problemet med slutledningen är kopplat till övergången från observerade fenomen till icke observerade.

I ett svar värt 6 poäng kan examinandan korrekt förklara att problemet uttryckligen handlar om ett medvetet berättigande av slutledningen, och att vi inte utifrån de observerade fenomenen säkert kan veta att solens uppgång är en generell naturlag eller regelbundenhet. David Humes kritik av induktionen behöver inte nämnas för fulla poäng, men den erbjuder ett naturligt sätt att nå fulla poäng.

4. Naiv moralisk relativism (20 p.)

I GLP03 anknyter uppgiften till kursen Filosofisk etik (FI2) och dess innehåll "objektivitet och subjektivitet i moraliska värderingar". I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Etik (FI2) och dess innehåll "moralisk relativism".

Williams argument kan anses vara ett av de viktiga filosofiska rönen från det förra seklet. Relativism är i dag i många situationer på goda grunder en populär ståndpunkt. Inom den västerländska kulturen är medvetenheten om de egna utgångspunkternas historiebundna, slumpmässiga och begränsade natur en viktig lärdom, ur vilken det är lätt att dra en relativistisk slutsats. På vår gemensamma värld är relativismen emellertid – bland annat i förhållande till mänskliga rättigheter och naturens bärkraft – en på många sätt problematisk ståndpunkt. En klart formulerad "relativismens paradox" har därför en viktig pedagogisk betydelse och en central roll också i gymnasiets filosofiundervisning.

Det är emellertid värt att även notera att det uttryckligen är fråga om en specifik, naiv och vulgär relativism. Williams argument är omsorgsfullt konstruerat just mot en sådan version av relativismen, men det kullkastar inte vilken som helst relativism. Relativism kan också vara exempelvis epistemologisk. Även relativism som gäller moral kan formuleras så att den inte faller på den paradox argumentet visar på.

4.1. (10 p.)

Kärnan i Williams argument är ett typiskt filosofiskt drag. Den vulgära normativa relativismen tillämpas på sig själv. För att klargöra situationen definierar Williams termen "rätt" relativistiskt. Sedan härleder han ur definitionen en inom relativismen populär, skenbart tolerant slutsats, som emellertid använder termen "fel" på ett icke-relativistiskt sätt. Detta är en uppenbar motstridighet och ger upphov till den nämnda relativismens paradox. Williams konstaterar saken och ger dessutom ett klargörande exempel. Argumentet har mycket stor filosofiska tyngd, bland annat på grund av att relativismen är så populär. Relativismens naiva moraliska form som teori har kullkastats filosofiskt, men det innebär inte att alla former av relativism skulle ha kullkastats.

Svaret på delfråga 4.1. är en essä och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i bedömningen.

I ett svar värt 3 poäng kan examinanden på ett riktigt sätt beskriva strukturen hos Williams argument och på något sätt utvärdera dess betydelse. Alternativt kan svaret visa att examinanden har förstått hur den begreppsliga strukturen leder till en paradox i fråga om den vulgära moraliska relativismen.

I ett svar värt 5 poäng analyserar examinanden Williams argument så att svaret visar att examinanden har förstått hur den begreppsliga strukturen leder till en paradox i fråga om den vulgära moraliska relativismen. I svaret ges dessutom en meningsfull utvärdering av den filosofiska betydelsen av Williams argument.

I ett svar värt 8 poäng analyserar examinanden Williams argument så att hen tydligt lyfter fram den motsägelsefulla begreppsliga strukturen i den vulgära moraliska relativismen. Vidare visar examinanden i sitt svar att hen har förstått den filosofiska tyngden hos Williams argument mot relativismen, samt att argumentet däremot inte gäller alla former av relativism.

4.2. (10 p.)

Relativismens popularitet är givetvis en fråga som inte direkt kan analyseras filosofiskt. Relativismens popularitet påverkas emellertid av många tankeströmningar som i dag är populära inom etiken och samhällsfilosofin, och som man kan tänka sig att en gymnasist känner till. Sådana tankeströmningar är exempelvis individualismen och liberalismen samt olika tanke-modeller som kallas postmoderna. Relativismen kan förefalla attraktiv eftersom en metaetisk objektivism inte är särskilt populär, utan man tvärtom både i vardagligt tänkande och i många rådande filosofiska strömningar framhäver att var och en själv väljer sin uppfattning om de goda och om ideal. Historisk-samhälleligt kan argumentet härvidlag anknyta till förändringarna i de moderna samhällena. De moderna demokratiska samhällena är pluralistiska och tillåter olika moraliska normsystem. Av detta är det naturligt att dra slutsatsen att olika normer alltid är relativa.

Då examinanden lägger fram sin egen utvärdering av den moraliska relativismen kan hen till hjälp använda Williams argument och framlägga att relativismen är problematisk för att den förfaller leda till en intern paradox. Relativismen kan kanske bäst försvaras genom att hänvisa till de i stycket ovan nämnda filosofiska strömningarna och särskilt till ett filosofiskt trovärdigt försvar av existensen av absoluta värden. Relativismen kan visserligen också kritiserars på många andra sätt än utifrån den motsägelse som Williams lyfter fram.

Svaret på delfråga 4.2. är en essä och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i bedömningen.

I ett svar värt 3 poäng kan examinanden lägga fram trovärdiga synpunkter på relativismens popularitet och någon egen ståndpunkt i frågan. Alternativt kan hen ge ett gott svar på någondera delen av uppgiften.

I ett svar värt 5 poäng kan examinanden korrekt förklara de filosofiska, idéhistoriska och samhälleliga orsakerna till relativismens popularitet. Vidare kan hen lägga fram sin egen motiverade ståndpunkt för eller emot relativismen.

I ett svar värt 8 poäng beskriver examinanden på ett mångsidigt sätt olika orsaker till relativismens popularitet. En träffande presentation av olika filosofer som har haft inflytande i frågan, exempelvis Nietzsche, Lyotard eller Rorty, är givetvis en merit, men inte en förutsättning ens för fulla poäng. Vidare kan examinanden följdriktigt motivera sin egen ståndpunkt för eller emot relativismen.

5. Student (20 p.)

I GLP03 inknyter uppgiften till kursen Kunskap och verklighet i filosofin (FI3) och dess innehåll "metafysikens centrala frågor och grundbegrepp" och till kursen Samhällsfilosofi (FI4) och dess innehåll "identiteten och uppbyggnaden av den". I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Kunskap, vetenskap och verklighet (FI4) och dess innehåll "existentiella frågor: förändring och beständighet".

Även om förändring och beständighet är centrala ontologiska frågor är de inte direkt förknippade med filosofiska teorier som i större utsträckning behandlas i gymnasiets läroböcker. Orsaken är att man under nya tiden har börjat beskriva förändringen med naturvetenskapernas matematiska funktioner. Examinanden tvingas i huvudsak diskutera frågan och bygga upp sitt svar utifrån sina allmänna filosofiska kunskaper.

5.1. (10 p.)

För att en abiturient ska bli student krävs att hen godkänt har avlagt både studentexamen och de 75 kurser som förutsätts i grunderna för gymnasiets läroplan. Dessa är de nödvändiga och tillräckliga villkoren för att bli student. I fråga om studentexamensproven bekräftas detta av Studentexamensnämnden omkring tre veckor före julfesten eller vårens skolavslutning. Abiturienten kan alltså bli student också utan själva den performativa och rituella ceremonin, vilket ibland också händer, exempelvis på grund av sjukdomsfall.

Det är svårt att tidsmässigt strukturera situationen. De flesta modeller är förknippade med olika problem. En icke-kontinuerlig tid där det finns både ett sista ögonblick då personen inte är student och ett första ögonblick då personen är det är kanske enklast att hantera begreppsligt, men är mycket otrovärdig utifrån vår erfarenhet. Erfarenhetsmässigt trovärdig är en version där det inte finns några punktformade ögonblick alls, utan varje ögonblick oundvikligen också är förknippat med någon form av tidsperiod. I en sådan förståelse av tid finns det däremot lätt perioder då en person både är och icke är student. En känd men problematisk teori har framlagts av Aristoteles. Där delas förändringar in i substantiella och processartade förändringar. De först nämnda är momentana och i dem finns ett första ögonblick för det nya tillståndet, men inte ett sista ögonblick för det gamla tillståndet. De senare är däremot processer och har inget första eller sista ögonblick. Examinanderna förutsätts däremot inte känna till detta eller andra filosofiska teorier om förändring, det väsentliga är förmågan att tillämpa eget filosofiskt tänkande på situationen.

I ett svar värt 3 poäng lägger examinanden fram några träffande synpunkter på förändring eller på dess tidsmässiga struktur.

I ett svar värt 5 poäng diskuterar examinandens begreppsligt hur förändringen till att en person är student sker, och tar ställning till om det finns ett första ögonblick då personen är student.

I ett svar värt 8 poäng är examinandens diskussion kring att bli student och kring situationens tidsmässiga struktur mångsidig och följdriktig.

5.2. (10 p.)

Enligt § 18 i Gymnasielagen ger avlagd studentexamen behörighet för fortsatta studier vid högskola. Detta förändrar abiturienten på ett sätt som väsentligt kan påverka hans identitet och sociala ställning. Examinanden kan koppla förändringen till mycket varierande resonemang, från rätten att bära studentmössan till att bli vuxen, eller till och med förneka att något alls egentligen förändras.

I ett svar värt 3 poäng lägger examinandens fram några synpunkter på de förändringar som sker i abiturienten.

I ett svar värt 5 poäng analyserar examinandens filosofiskt vad i abiturienten som förändras då hen blir student, och vad som förblir oförändrat.

I ett svar värt 8 poäng är examinandens diskussion kring förändringen i abiturienten mångsidig och följdriktig.

6. Begränsning av datorspel (20 p.)

I GLP03 anknyter uppgiften till kursen Samhällsfilosofi (FI4), och särskilt till dess innehåll "politisk filosofi: grundtankarna i konservatismen, liberalismen och socialismen samt nutida samhällsfilosofiska tolkningar av dem". Väsentlig är också kursen Filosofisk etik (FI2) och dess innehåll "tillämpande och normativ etik angående moralfrågor". I GLP15 kan man utöver motsvarande innehåll nämna innehållet i kursen Samhällsfilosofi (FI3) där man nämner informationsteknik som en aktuell samhällsfilosofisk fråga.

Handeln med datorspel är business i miljardklass världen över. De allra mest populära spelen är ofta också våldsamma och bryter mot de traditionella värdena – till och med så ofta att man numera inte fäster särskilt stor uppmärksamhet vid frågan. Som ett exempel på detta kan man nämna den amerikanska spelserien GTA där spelaren om hen så vill kan göra moralstridiga val och väcka allmänt fördömande. Även spelet i videoklipppet till uppgiften tänjer gränserna för moral och god smak.

I spelet i videoklipppet har en förbudslag utfärdats i Finland, och spelets huvudperson går till affären för att stjäla öl. I spelet får spelaren poäng om hen lyckas stjäla öl och extra poäng bland annat för att lura vakterna. Då agerandet i spelet är moraliskt betänkligt vaknar frågan om moralen kräver att själva spelet förbjuds eller begränsas. Med tanke på samhällets bästa är det fråga om vem som har eller borde ha makt att besluta om vilka värden och normer som är acceptabla i samhället, och på vilka grunder. Frågan kan dryftas exempelvis genom att diskutera censurernas olika former samt åldersgränserna på spel. Teoretiskt sett är det här naturligast att antingen utgå från liberalismen och röra sig mot ett framhävande av individens frihet, eller från kommunitaristiska teorier mot begränsningar som införs för samhällets bästa. Med hjälp av liberalismen är det enklast att försvara såväl spelskaparnas konstnärliga och kommersiella frihet som konsumenternas rätt att köpa vad de vill. Ur kommunitaristiska eller konservativa utgångspunkter kan man motivera exempelvis begränsningar av produktionen eller åldersgränser med hänvisning till bland annat det allmänna bästa eller traditionella värden.

I ett svar värt 5 poäng lägger examinandem fram några träffande observationer om de begränsningar moralen och samhällets bästa ställer på datorspel.

I ett svar värt 10 poäng stöder examinandem sin utvärdering med några lämpliga teoretiska synpunkter. I fråga om moraliska begränsningar kan hen exempelvis utnyttja utilitarismen och dygdetiken, och i fråga om samhällets bästa exempelvis liberalismen eller kommunitarismen.

I ett svar värt 15 poäng utvärderar examinandem följdriktigt och mångsidigt de moraliska och samhälleliga synpunkterna ur flera teoretiska perspektiv.

I ett svar värt toppoäng fördjupar examinandem sitt svar exempelvis genom att ge egna exempel eller genom att insiktsfullt koppla svaret till diskussionen om censur och åldersgränser.

Del II

7. Epikuros uppfattning om begär och njutningar (30 p.)

I GLP03 anknyter uppgiften till kursen Filosofisk etik (FI2) och dess innehåll "filosofisk etik och frågan om ett gott liv" samt "tillämpande och normativ etik angående moralfrågor samt metaetik". I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Etik (FI2) och dess innehåll "moral samt normativ och tillämpad etik i moralfrågor" och "filosofiska teorier om ett gott liv, meningen med livet och en god livsstil".

Epikuros är bäst känd för sin ontologiska materialism och på etikens område för sin hedonism. För Epikuros är livets mål njutning, med vilket han avser ett liv fritt från smärta. Epikuros uppfattning om njutning är därmed bredare än vad det svenska ordet "njutning" eller andra motsvarande ord i moderna språk refererar till. Liksom antikens andra hedonister gör Epikuros ingen distinktion mellan psykologisk och etisk hedonism. I deras språkbruk hänvisar termen "naturlig" till det en människa eftersträvar om hens natur kan förverkligas på ett idealiskt sätt. Hos Epikuros riktas de naturliga begären mot saker som förnuftet bedömer som goda, och därför kan de naturliga begären och förnuftet aldrig stå i konflikt med varandra.

7.1. (15 p.)

Epikuros klassificerar människans begär i tre klasser: de naturliga och nödvändiga, de naturliga och men inte nödvändiga och de som varken är naturliga eller nödvändiga (t.ex. anseende, pengar, publicitet). Epikuros hedonistiska lära om det goda livet framhäver behärskade njutningar som inte ens på längre sikt förorsakar smärta eller obehag. Han poängterar att de icke-naturliga och icke-nödvändiga begären är skadliga för människan, eftersom strävan efter dem leder till smärta och hindrar människan från att fokusera på det goda liv som Epikuros beskriver. Å andra sidan måste man också kunna stå ut med smärta, om man vet att den leder till njutning som är större än smärtan. Enligt Epikuros ståndpunkt kan också strävan efter naturliga men icke-nödvändiga begär leda till obehag, om man i strävan efter att förverkliga dessa begär tvingas överge hans modell för ett gott liv. Att vänja sig vid en högre levnadsstandard är exempelvis skadligt, eftersom det ger upphov till smärta och obehag att ge upp den. Därför är det enligt Epikuros bättre att redan från början hålla sig till anspråkslösa och långsiktiga njutningar, såsom enkla maträtter och samliv med likasinnade. Ett perspektiv för en analys är att diskutera om Epikuros syn på sådana njutningar är innehållsligt motiverad. Varför ska endast naturliga och nödvändiga njutningar vara värda att eftersträva? En möjlig kritik är att många naturliga men icke-nödvändiga njutningar, exempelvis estetiska njutningar, gör människolivet väsentligt rikare och värdefullare.

En möjlig infallsvinkel vid utvärderingen av Epikuros motiveringar är att diskutera om han över huvud taget kan ha sådan kunskap om etiken. Förstådd på detta sätt är uppgiften metaetisk. Vanligen anses kunskap om moralen förutsätta att det finns moraliska fakta eller sanningar som kunskapen kan vara riktad mot. Ur ett metaetiskt perspektiv är det därmed naturligt att utvärdera om Epikuros uppfattning om njutningar värda att eftersträva har en sådan reell grund. I en förtjänstfull utvärdering lyfter man i alla fall fram att Epikuros uppfattning om njutning bygger på en viss syn på den mänskliga naturen. Om denna syn inte håller streck saknar hans uppfattning om njutning grund. Därmed måste man utvärdera om Epikuros lyckas motivera sin ståndpunkt att just de njutningar han lyfter fram är värda att eftersträva. GLP03 erbjuder metaetiskt stoff som kan användas för en sådan analys, och GLP15 i sin tur innehåll kring levnadsval. I den först nämnda framhävs kunskap om moralen, i den senare exempelvis den självtillräcklighet som beskrivs i textutdraget, och som ansågs viktig inom de hellenistiska filosofiskolorna.

Svaret på delfråga 7.1. är en essä, och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i bedömningen.

I ett svar värt 4 poäng kan examinanden korrekt förklara några synpunkter på de distinktioner Epikuros gör eller hans uppfattningar om njutning och motiveringarna för dem.

I ett svar värt 8 poäng kan examinanden analysera de distinktioner Epikuros gör och deras koppling till njutning samt på ett träffande sätt utvärdera Epikuros motiveringar.

I ett svar värt 12 poäng analyserar examinanden på ett mångsidigt sätt styrkorna och svagheter hos Epikuros ståndpunkt. Examinanden lägger fram en egen konsekvent utvärdering av Epikuros motiveringar. Examinanden kan stöda sig på de empiriska vetenskaperna, men ska komma fram till en filosofisk utvärdering.

I ett svar värt toppoäng bildar analysen av den epikureiska hedonismen och dess motiveringar en följdriktig och filosofiskt argumenterad helhet.

7.2. (15 p.)

I en utvärdering av Epikuros lära faller det sig naturligt att diskutera om njutning är målet för ett gott liv. Likaledes är det naturligt att granska distinktionen som Epikuros gör mellan naturliga och icke-naturliga begär. Epikuros ståndpunkt kan också utvärderas i relation till alternativa uppfattningar av begär, njutning och ett gott liv. En sådan jämförelse kan göras med den klassiska utilitarismen där den allmänna nyttan som ges som bedömningsgrund för handlingar har tolkats som lycka, tillfredsställda begär eller njutning. I utilitarismen gör man däremot inte någon distinktion mellan naturliga och icke-naturliga begär. Även andra infallsvinklar är möjliga.

Det är meriterande att beakta skillnaderna mellan de bakomliggande premisserna i Epikuros ståndpunkt och moderna uppfattningar. Levnadsstandarden på 2000-talet och de många upplevelser modern underhållning erbjuder gör att Epikuros måttliga hedonism ter sig till och med asketisk ur ett modernt perspektiv. Examinanden kan ta ställning till Epikuros ståndpunkt genom att anlägga ett kritiskt eller stödjande perspektiv. Det väsentliga är att de motiveringar examinanden lägger fram är fungerande och följdriktiga.

Svaret på delfråga 7.2. är en essä, och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i bedömningen.

I ett svar värt 4 poäng lägger examinandan fram några observationer på hur fungerande Epikuros ståndpunkt är, och på dess eventuella betydelse i vår egen tid.

I ett svar värt 8 poäng tar examinandan klart och välunderbyggt ställning till Epikuros ståndpunkt och lägger fram någon form av förnuftig utvärdering av dess betydelse idag.

I ett svar värt 12 poäng utvärderar examinandan på ett mångsidigt sätt styrkorna och svagheterna i Epikuros ståndpunkt och lägger utifrån sin utvärdering fram sin egen motiverade syn på den. Examinanden förmår också följdriktigt och mångsidigt diskutera vilken betydelse Epikuros ståndpunkt har idag.

I ett svar värt toppoäng utgör utvärderingen av den epikureiska hedonismen och dess alternativ under 2000-talet en följdriktig och filosofiskt argumenterad helhet.

8. Laplace universum (30 p.)

I GLP03 anknyter uppgiften till kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1) och dess innehåll "frihet och tvång" och kursen Kunskap och verklighet i filosofin (FI3) och dess innehåll "metafysikens centrala frågor och grundbegrepp". I GLP15 finns samma innehåll i motsvarande kurser.

Textutdraget av Pierre-Simon de Laplace är en av de klassiska källorna i diskussionen kring determinismen. Allmänt taget kan determinismen förstås som en ståndpunkt enligt vilken det tillstånd som råder eller en händelse som inträffar vid en viss tidpunkt bestämmer det därpå följande tillståndet eller den därpå följande händelse, så att bara ett följande tillstånd eller en följande händelse är möjliga.

Det är värt att notera att Laplace teori i moment 8.3. kan förstås som en kombination av kausal och epistemisk determinism, och att kritiken kan riktas mot vilkendera som helst av dem. Moment 8.1. gäller den kausala determinismen. I moment 8.2. kan man granska vilketdera alternativet som helst.

8.1. (6 p.)

I textutdragets första mening kopplar Laplace ihop determinismen och kausaliteten: att ett tillstånd eller en händelse determineras av det föregående tillståndet eller den föregående händelsen måste förstås uttryckligen som ett kausalt förhållande där en orsak ger upphov till en verkan. Laplace teori är kausal determinism. Att kalla teorin epistemisk eller förutsägande determinism kan i stort sett godkännas eftersom det är korrekt i förhållande till hela texten, även om det som kommer fram i den första meningen är kausal determinism. Den förklaring som efterfrågas är med tanke på begränsningen av antalet tecken kort, och det finns inte orsak att bedöma den som en essä.

I ett svar värt 3 poäng identifierar examinandan att teorin representerar determinism och lägger fram någon korrekt observation. Alternativt noterar examinandan att Laplace hänvisar till kausalitet och förklarar att alla händelser utgör en kedja av orsaker och verkningar.

I ett svar värt 5 poäng noterar examinanden att Laplace teori representerar kausal determinism. Examinanden visar att hen förstår att ett givet tillstånd enligt determinismen bestämmer det därpå följande tillståndet, så att bara ett följande tillstånd är möjligt. Examinanden lyfter på ett eller annat sätt fram att detta enligt Laplace sker kausalt. Att examinanden använder uttrycket "kausal determinism" är inte en förutsättning ens för fulla poäng.

8.2. (12 p.)

Vid sidan av kausaliteten kopplar Laplace determinismen till kunskap om kommande tillstånd eller möjligheten att förutsäga dem, så kallade epistemisk determinism. Laplace lägger fram denna tanke genom att hänvisa till en intelligens mäktigare än det mänskliga medvetandet, som traditionellt har tolkats som Gud eller den så kallade Laplace demon. Deterministen behöver inte göra något sådant antagande, men Laplace förefaller anse att det tankeexperiment han lägger fram gör determinismen till en trovärdigare filosofisk teori. Tanken är att även om människosinnet på grund av sin bristfällighet aldrig kan se alla relationer mellan ting kan detta vara möjligt för en intelligens mäktigare än människosinnet, och att en sådan intelligens inte kan se relationerna mellan tingen på annat sätt än genom (kausal) determinism. Om (den kausala) determinismen inte höll skulle denna intelligens inte kunna förstå varför det ena eller det andra sker, vilket skulle stå i konflikt med hur mäktig den intelligensen är. I textutdraget hänvisar Laplace till en enskild formel genom vilken intelligensen i fråga skulle förstå alla rörelser på en gång, vare sig i det förflutna eller i framtiden. Laplace stöder härmed sin kausala determinism med epistemisk determinism. Ur ett mänskligt perspektiv är det emellertid värt att notera kunskapstillväxtens asymptotiska natur: förmågan att göra förutsägelser ökar inte på ett sådant sätt att den någonsin skulle nå fulländning.

Det går att lägga fram flera motiveringar för kausal determinism, som inte bygger på ett antagande om en intelligens mäktigare än människosinnet. Bakom den kausala determinismen kan man se Leibniz princip om en tillräcklig orsak. Enligt en formulering av den sker ingenting utan orsak. Då denna princip kombineras med antagandet att alla skeenden är underställda naturlagarna eller några andra lagbundenheter förefaller den kausala determinismen vara en underbyggd teori. I stället för Leibniz princip om en tillräcklig orsak kan man som motivering nämna någon annan motsvarande princip, exempelvis "Ingenting föds ur intet". Saken kan även formuleras så att allting har en orsak, och identiska orsaker leder oundvikligen till identiska följder. Alternativt kan man lägga fram den indirekta motiveringen att slumpen inte är någon förklaringsgrund. Man kan till och med framhålla att slumpen kan ses som ett begrepp som visar på okunskap om de verkliga orsakerna.

Svaret på delfråga 8.2. är en essä och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i bedömningen.

I ett svar värt 3 poäng lägger examinanden fram någon träffande motivering.

I ett svar värt 6 poäng lägger examinanden fram två träffande motiveringar, eller behandlar alternativt sin motivering på ett mångsidigt och analytiskt sätt.

I ett svar värt 9 poäng behandlar examinanden olika motiveringar på ett mångsidigt sätt. Examinanden behöver inte kunna namnge motiveringarna, men behandlingen ska vara klar och följdriktig.

Det naturligaste sättet att nå toppoäng är att koppla svaret till den filosofiska traditionen, men detta är inte ett krav, om behandlingen i övrigt är filosofiskt förtjänstfull.

8.3. (12 p.)

Det är värt att notera att man i moment 8.3. kan förstå Laplace teori som en kombination av epistemisk och kausal determinism, och att kritiken kan riktas mot vilkendera som helst av dessa två. Flera problem med teorin kan lyftas fram, exempel är bland annat följande: För det första kan man kritisera determinismen som sådan exempelvis ur den fria viljans eller det moraliska ansvarets perspektiv. För det andra är det inte nödvändigt – och kanske inte motiverat – att binda determinismen vid kausalitet. För det tredje är själva begreppet kausalitet omstritt och kräver klargörande. För det fjärde är det oklart varför Laplace tankeexperiment, som härstammar från ett epistemiskt perspektiv, skulle stöda en metafysisk teori. Laplace tolkning gör i själva verket determinismen onödigt otrovärdig, eftersom det ur dagens perspektiv, bland annat i ljuset av den så kallade kaosteorin, är möjligt att världen är (ontologiskt) deterministisk men inte förutsägbar (den är alltså inte epistemiskt deterministisk). För det femte är det omstritt om ens Newtons gravitationsteori, som Laplace nämner, är deterministisk.

Svaret på delfråga 8.3. är en essä och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i bedömningen.

I ett svar värt 3 poäng lägger examinandan fram något relevant problem i frågan.

I ett svar värt 6 poäng behandlar examinandan ett problem samt analyserar och utvärderar det. Alternativt kan examinandan förhållandevis träffande granska två olika problem.

I ett svar värt 9 poäng utvärderar examinandan på ett mångsidigt och följdriktigt sätt minst två problem i anknytning till Laplace determinism.

I ett svar värt toppoäng granskar examinandan både den kausala och den epistemiska determinismens problem på ett träffande sätt.

9. Demokrati (30 p.)

I GLP03 anknyter uppgiften till kursen Samhällsfilosofi (FI4), särskilt dess innehåll om det berättigade i samhällsordningen och makten. I kursen Samhällsfilosofi (FI3) i GLP15 finns en formulering som ännu direktare hänvisar till temat: "olika former av demokrati och diktatur".

I George Lucas filmserie *Stjärnornas krig* härskar den Galaktiska republiken med senaten som beslutande organ över en fiktiv värld. Jediriddarna tjänar republiken och försvarar demokratin. De representerar den goda sidan av den så kallade "kraften", ett fantasyelement i berättelsen. Kraftens mörka sida representeras av en så kallad sith-lord, senator Palpatine, som genomför en kupp och etablerar det Galaktiska imperiet som han härskar över som diktator, med stöd av en armé av kloner och med Dödsstjärnan som injagar fruktan. Filmserien ger en värdeladdad syn på förhållandet mellan demokrati och diktatur. Examinanden kan i sitt svar utnyttja denna motsättning, men demokratin kan också jämföras med andra samhällsstrukturer. Det finns flera olika former av demokrati, och examinandan kan fokusera på någon av dem.

9.1. (10 p.)

Begreppet demokrati har sina rötter i antikens Grekland. Grekiskans *demos* betyder folk, och *kratos* i sin tur välde. Demokrati handlar om folkvälde. Folkväldet kan vara antingen direkt eller representativt. System där folket på ett eller annat sätt kan delta i beslutsfattandet finns också i en del ännu tidigare kulturer. I en deliberativ demokrati betonar man i stället för bara beslutanderätt en offentlig och fri diskussion, som leder till beslut. Detta antas göra besluten bättre, till exempel så att de bättre beaktar minoriteter, skapa en äkta gemenskap och på ett starkare sätt förankrar fattade och framtida beslut bland medborgarna.

Ett slags minimikrav och grundtanken bakom den nya tidens representativa demokrati är folkets rätt att byta ut de maktavande. Om beslutsfattarna handlar på ett sätt som folket inte gillar kan de bytas ut. Normalt sker detta genom val. Makten vilar i sista hand på folkets vilja. En annan grundtanke i demokratin är majoritetsregeln, besluten följer majoritetens vilja. Minoriteternas rättigheter och individens friheter tryggs i sin tur genom legitimitetsprincipen.

De gemensamma värdena som utgör grunden för demokratin är folkets autonomi, det vill säga självbestämmanderätt, yttrandefriheten och pressfriheten samt medborgarnas likhet inför lagen. Den liberala demokratin är till sina värderingar pluralistisk, egalitär och individcentrerad, medan den konservativa demokratin inte ser dessa värden som centrala. I den framhävs i stället de traditionella värdenas kontinuitet och individens samhällsbärande roll. En socialistisk demokrati framhäver kraftigt medborgarnas jämlikhet och individernas samhälleliga roll.

Svaret på delfråga 9.1. är en essä och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i bedömningen.

I ett svar värt 3 poäng lägger examinandan fram någon träffande observation om demokratin och de värden den bygger på.

I ett svar värt 5 poäng förklarar examinandan mer utförligt demokratins grundtanke och de värden den bygger på.

I ett svar värt 8 poäng beskriver examinandan mångsidigt och följdriktigt demokratins grundtanke och de värden den bygger på. Examinanden visar åtminstone implicit att hen förstår att de finns olika former av demokrati.

9.2. (10 p.)

Beskyllningen om att demokratin är ineffektiv anknyter ofta till svårigheten att fatta plågsamma men nödvändiga politiska beslut. Man kan exempelvis diskutera hur mandatperiodens längd och behovet att upprätthålla den politiska populariteten inverkar på sådana beslut. Det har ofta hävdats att politiker inte är beredda att fatta sådana beslut, eftersom det kostar dem deras politiska popularitet. Det har också hävdats att politiker inte har ett intresse av att främja frågor mer långsiktigt än över deras mandatperiod. Ändå vore det nödvändigt att kunna fatta sådana beslut, bland annat för att bromsa klimatförändringen.

Beskyllningen om att demokratin är ineffektiv läggs ofta fram genom att man presenterar en alternativ och presumtivt effektivare modell för att fatta beslut och. Utifrån materialet är det naturligt att göra en sådan jämförelse med exempelvis diktaturen. Andra alternativ är olika typer av organisationer. Arméer har exempelvis traditionellt setts som effektiva, men är också odemokratiska. Marknaden, som inte kontrolleras av den demokratiskt valda offentliga makten, har i dagens politiska diskussion setts som ett effektivt alternativ till demokratin. Marknaden är inte demokratisk eftersom makten där innehas av den som har pengar eller andra tillgångar, och folket som känt inte är välbärgat. För att marknaden ska fungera effektivt krävs det emellertid vissa gemensamma spelregler, bland annat att man avhåller sig från våld och från att bilda karteller. Marknaden tar sig alltså inte an hela samhällets och dess olika intressesfärers alla angelägenheter. Det samma gäller arméer. Att jämföra dem och demokratin är därmed inte i sig tillräckligt för att visa att demokratin är ineffektiv. Detta visar givetvis inte heller att demokratin inte är ineffektiv.

Svaret på delfråga 9.2. är en essä och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i bedömningen.

I ett svar värt 3 poäng lägger examinandena fram någon träffande observation om beskyllningarna om att demokratin är ineffektiv.

I ett svar värt 5 poäng utnyttjar examinandena materialet för att beskriva någon beskyllning om ineffektivitet och ger sin egen utvärdering av den.

I ett svar värt 8 poäng visar examinandena att hen förstår att beskyllningen om ineffektivitet är flerdimensionell och utvärderar den på ett mångsidigt sätt.

9.3. (10 p.)

I uppgiften kan demokratin jämföras med flera olika samhällsstrukturer. Med tanke på filmen är det naturligt att jämföra demokratin med diktatur, eller vid sidan av den med olika moderna, totalitära samhällen. Alternativ värda att beakta kan också vara meritokrati som poängterar expertvälde och plutokrati, det vill säga penningvälde. Andra alternativ är exempelvis monarki, aristokrati, ett primitivt organiskt samhälle eller teokrati. Det går också att göra goda jämförelser mellan olika former av demokrati.

Svaret på delfråga 9.3. är en essä och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i bedömningen.

I ett svar värt 3 poäng nämner examinandena två träffande skillnader mellan demokrati och det alternativ hen har valt.

I ett svar värt 5 poäng kan examinandena förklara skillnaderna i större detalj och visar att hen förstår vad de beror på.

I ett svar värt 8 poäng jämför examinandena demokrati och det alternativ hen har valt på ett mångsidigt och följdriktigt sätt.